

УДК 37.02:811.161

DOI 10.31654/2663-4902-2018-PP-4-67-72

Гордієнко О. А.

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри лінгвометодики та культури фахової мови
Житомирського державного університету імені Івана Франка

СИСТЕМА ЗАПОБІГАННЯ ПОМИЛКАМ У ПИСЬМОВИХ РОБОТАХ УЧНІВ 3–4 КЛАСІВ

Серед найактуальніших завдань сучасної початкової школи – формування мовної культури учнів. Саме тому важливість предмета "українська мова" важко переоцінити, а проблема мовних помилок та пошук шляхів запобігання їм – серед найактуальніших в сучасній початковій освіті. Аналіз наукової літератури з досліджуваної проблеми дав підстави зробити висновок, що попередження та виправлення помилок повинні мати систематичний характер та невіддільні від усієї роботи вчителя з навчання мови. Її необхідність впливає із самої природи мислення дитини, обумовлена законами психології і фізіології.

У процесі формувального етапу педагогічного експерименту було запропоновано спеціальну систему роботи – методику, спрямовану на запобігання помилкам у зв'язному мовленні учнів. Означена методика містить такі компоненти: спеціально дібрані тексти та відповідні їм методи та прийоми роботи на уроці. Дослідження допомогло зробити такі висновки: ефективність запобігання помилкам в письмових роботах учнів початкових класів підвищиться, якщо здійснюватиметься доцільна продумана система роботи, яка враховуватиме вікові та індивідуальні особливості учнів. Робота над помилками, що припускаються учнями, покращує розуміння ними різноманітних текстів, сприяє формуванню текстотворчих умінь, навичок редагувати та аналізувати власні та чужі тексти на елементарному рівні.

Ключові слова: вимоги правильності мовлення, мовна культура, формування навичок правопису, типи помилок, вправи, методи і прийоми роботи на уроці.

Постановка проблеми. Серед найактуальніших завдань сучасної школи, зокрема й початкової, – формування мовної культури учнів, важливим показником якої є правильність, відповідність мовним нормам. Тому проблеми уникання, знаходження, диференціації й усунення помилок в усному мовленні школярів та їхніх письмових роботах – завжди в центрі уваги численних публікацій. Найповніше визначення мовних помилок і недоліків знаходимо в працях Т. А. Ладиженської: "весь негативний мовний матеріал ділиться на помилки і недоліки. Помилка – це порушення норм літературної мови... Недолік – це порушення рекомендацій, пов'язаних із поняттям гарної мови, тобто багатої, точної і виразної" [4, с. 30].

Аналіз останніх досліджень. Означені проблеми були об'єктом досліджень провідних зарубіжних та вітчизняних психологів (Д. Богоявленський, Л. Божович, С. Жуйков, П. Гальперін), педагогів і методистів (О. Бєляєв, М. Вашуленко, С. Дорошенко, С. Жила, О. Мельничайко, Т. Ладиженська, К. Климова, Д. Кравчук, В. Мельничайко, К. Пономарьова, Т. Потоцька, Т. Рамзаєва, Н. Светловська, М. Соловейчик, О. Хорошковська, С. Цейтлін, В. Цимбалюк, Г. Шелехова та ін.). Дослідники дійшли висновку, що період початкового навчання є найсприятливішим для інтенсивного засвоєння норм літературного мовлення, формування навичок користування мовними засобами відповідно до мети спілкування. Сучасні методисти (М. Вашуленко, С. Жила, О. Мельничайко, К. Климова, Г. Шелехова та ін.) зазначають, що робота вчителя щодо запобігання помилкам має містити елементи: 1) виправлення помилок у зошитах учнів, постійна робота над огріхами в усному та писемному мовленні учнів; 2) індивідуальна позаурочна робота над окремими помилками; 3) система вправ із запобігання найпоширенішим помилкам, аналіз текстів на уроках читання та рідної мови; 4) вправи перед написанням твору,

переказу з метою підготовки до правильного використання мовних засобів (слів, сталих висловів, речень); 5) навчання прийомів самоперевірки та редагування написаного [2, с. 92–107]. Учені наголошують, що система попередження та усунення мовних помилок має будуватися на основі вивчення причин виникнення конкретних типів помилок і невіддільна від усієї роботи вчителя з навчання мови [3, с. 327–328].

Спостереження за навчальним процесом на уроках мови показало: учителі спонукають школярів осмислювати мовні норми, навчають їх стежити за правильністю, точністю, виразністю мовлення; водночас запобігання помилкам, зокрема практикантами, відбувається фрагментарно, адже вчитель-початківець не завжди вміє диференціювати помилки, добирати прийоми для уникання й усунення огріхів.

Сказане зумовлює актуальність теми статті та визначає її **мету** – для методичної допомоги студентам-практикантам теоретично обґрунтувати та описати ефективну систему запобігання помилкам у письмових роботах учнів початкових класів. Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання **завдань**: здійснити теоретичний аналіз досліджуваної проблеми, узагальнити теоретичні засади превентивної роботи над помилками в письмових роботах учнів 3–4 класів; запропонувати науково обґрунтовані рекомендації для такої роботи.

Виклад основного матеріалу. Дослідження проблеми запобігання помилкам ґрунтується на відкриттях І. Павлова про закономірності вищої нервової діяльності [5, с. 509], а також ученні Л. Виготського про аперцепцію й особливості засвоєння понять у дитячому віці. Він довів, що попередня розумова діяльність, яка формує узагальнення, "не анулюється і не зникає..., а є передумовою нової роботи думки" [1, с. 26]. Аперцепція пояснює більшу стійкість раніше сформованих тимчасових зв'язків – знань, умінь і навичок – порівняно з пізніше утвореними. Отже, помилці краще запобігти, аніж потім її усувати. Такий висновок підтверджує положення, що необхідність запобігання помилкам впливає із самої природи мислення, зумовлена психологічними та фізіологічними закономірностями.

Як показують спостереження, педагоги традиційно звертають увагу на правописні помилки – орфографічні й пунктуаційні. Серед орфографічних помилок спостерігаються, зокрема, фонетико-графічні (пропуск букв, заміна одних літер іншими, подібними за звучанням і накресленням, перестановка, графічне спотворення слів) та власне орфографічні (помилки у вживанні буквосполучень *ьо, йо*, апострофа, знака м'якшення, подвоєння приголосних, спрощення в групах приголосних тощо). Серед причин великої кількості орфографічних помилок у письмових роботах учнів – розрив між теоретичними знаннями та несформованими на їхній основі вміннями й навичками. У молодших школярів недостатні орфографічна пильність, навички самоконтролю, та діти пишуть так, як чують.

Для того щоб окреслити загальну картину наявних помилок у письмових роботах учнів початкових класів, ми провели дослідження серед учнів початкових класів під час педагогічної практики студентів ННІ педагогіки Житомирського державного університету ім. І. Франка. Мета дослідження – визначити рівень розвитку правильного зв'язного мовлення учнів 3–4-х класів, збір даних із метою отримання інформації про учнів експериментальних та контрольних груп. Для цього на уроках української мови в 3–4 класах був проведений констатувальний зріз. Аналіз робіт учнів початкових класів дав можливість виокремити найпоширеніші з названих типів помилок: 1) Пропуск літер (*лсток – листок, зшит – зошит, дері – двері, вчір – вечір, пхнуть – пахнуть, сльні – сильні, нги – ноги, облччя – обличчя*). Серед методичних причин таких помилок, вірогідно, найістотніша – недостатня увага вчителя до фонемного аналізу чи неправильний підхід до навчання складоподілу, ролі голосного в ньому. 2) Заміна літер, зокрема, *є, ю, я, ї*, що позначають м'якість попереднього приголосного (*земла-земля, свато-свято, лутий-лютий, трете-третє*). Причина їх появи: учні не відчують зв'язку між м'якістю попереднього приголосного звука й вимовленням голосним. Утворенню зв'язку між приголосним і голосним найчастіше заважає ізольоване промовляння м'якого приголосного. 3) Наявні й суто графічні помилки, пов'язані зі схожістю графічних елементів окремих літер: *ш-щ, ш-м, л-м, п-т, т-ш, у-ч, б-д, дз-дж* (*баганих – багатих, травильно –*

правильно, дібусь – дідусь, уому – чому, дзерело – лжерело). Імовірно, причина – прогалина в навчанні письма цих літер: відсутність аналізу графічної будови літер. 4) Помилки на позначення м'якості приголосних у середині та кінці слова (*силні – сильні, маленкі – маленькі, ден – день*). Особливо часто помиляються у позначенні сполучень **ьо, йо**, неправильне поєднання літер **ь, й з о** (*ному – ньому, сьогодні – сьогодні, малований – мальований*). Серед причин – незміцнілість дрібних м'язів руки. Списуючи чи пишучи під диктовку, діти промовляють слова зі швидкістю, яка перевищує темп їхнього письма, тому пропускається одна з двох літер, які позначають один звук.

Перевіряючи учнівські перекази та твори, учитель аналізує, чи оволодів учень інформативно-змістовими та структурно-композиційними вміннями, зокрема: усвідомлювати тему й основну думку висловлювання; розмежовувати основне й другорядне, пов'язувати між собою думки в окремі частини (мікротеми), визначати, у якій послідовності їх розташувати, використовувати доцільні мовні засоби. До змістових помилок слід долучити такі: інформаційно-тематичні (невідповідність твору темі; наявність інформації, не пов'язаної з основною думкою тексту; відсутність частини, необхідної для розкриття теми, тощо); помилки, що порушують структуру тексту (непропорційність частин тексту, невідповідність плану, непослідовність викладу). Отже, помилки в письмових роботах учнів можна поділити на такі: орфографічні; пунктуаційні; граматичні (виникають як результат порушення граматичних норм); лексичні; стилістичні (вживання слова, яке не відповідає стилю висловлювання); змістові; синтаксичні (неправильна побудова речення). Розглянуті помилки можна вважати найтипівшими у письмових роботах учнів початкових класів.

Під час констатувального експерименту проведено діагностику рівня розвитку правильного мовлення учнів експериментальної та контрольної груп, зроблено висновок, що учні обох груп можуть пам'ятати епізоди тексту, але не завжди уміють логічно, послідовно й без помилок передати його зміст, їм важко висловлювати ставлення до героїв та подій, описаних у тексті. Крім того, зустрічається поверхове, а іноді й примітивне сприймання ідейного змісту твору.

Далі був проведений формувальний етап педагогічного експерименту, мета якого – перевірити ефективність використання системи спеціальних вправ для запобігання мовним помилкам учнів 3–4 класів. Послідовність проведення формувального експерименту була такою: 1) підготовка та проведення уроків української мови в експериментальних групах 3 та 4 класів із використанням спеціальної системи вправ, спрямованих на запобігання помилкам в учнівських роботах (у контрольних групах заняття проводились традиційно); 2) проведення контрольних зрізів в експериментальних і контрольних групах; 3) обробка результатів експерименту й висновки.

Методологічною основою розробки програми формувального експерименту стали досягнення педагогіки, психології та лінгвометодики. Вона ґрунтується на принципах науковості, систематичності та послідовності, активності, доступності, опори на цілісне, безпосереднє емоційне сприймання текстів; сприяння розвитку творчих здібностей, самостійності учнів тощо. Означена методика містить такі компоненти:

1) спеціально дібрані тексти, що можуть бути використані для виконання вправ, спрямованих на попередження помилок у мовленні учнів; 2) методи й відповідні прийоми роботи на уроці, спрямовані на запобігання помилкам, зокрема такі: розповідь вчителя (прийоми використання опису, переказу, наочності, друкованих джерел, технічних засобів навчання, пояснення правильного написання незрозумілих слів, виразного читання, узагальнення, формулювання теми, основної думки тексту та ін.), метод бесіди репродуктивного й евристичного характеру (прийоми постановки запитань і завдань пізнавального та проблемного характеру, обговорення й коригування відповідей учнів, опрацювання незрозумілих слів, аналіз тексту, формулювання висновків з бесіди та ін.), метод вправ, зокрема й робота в парах і групах (прийоми повторного, коментованого, вибіркового читання текстів, виконання вправ – диктанти, списування різних типів, у тому числі творчого характеру, завдання на відтворення змісту тексту та ін.), метод самостійної роботи

(прийоми переказу тексту, написання творів за пропонованою темою, підготовка повідомлень, самостійні висновки тощо). У контрольних групах навчання проводилось традиційно, а в експериментальних – за пропонованою методикою. Заняття в групах з приблизно однаковим рівнем успішності відповідали чинним програмам з української мови в 3 та 4 класах.

У практиці навчання української мови склалися різні підходи до типології вправ, спрямованих на попередження та усунення мовних помилок. Під час експериментального навчання використовувались, наприклад, такі види вправ: 1) Вправи, розраховані на засвоєння мовних норм. Зокрема, такі. *Прочитай текст, дай відповідь на запитання.* (Як розкриває письменник поняття "майстерно володіти"? Які слова використовує автор для опису знярядь праці?) Підготуйся до диктанту.

Кожне зняряддя приносить найвищу користь в руках того, хто ним володіє як майстер. А майстерно володіти будь-яким з них – стамескою або пензлем художника, крихітним креслярським пером або гігантським блюмінгом – це значить до тонкощів дізнатися, як вони влаштовані, з яких частин складаються, як працюють і в чому змінюються під час роботи, якого поводження з собою вимагають. З усіх знярядь мова – найбільш дивне і складне. Та чи достатньо ми знаємо його?

2) Вправи, що передбачають збагачення і розвиток мовлення учнів. 1. Вправи, спрямовані на формування вмінь відбирати з ряду запропонованих засобів найдоречніші для передачі змісту висловлювання відповідно до обставин мовлення. Наприклад: із якими з поданих слів слово дуже не поєднується і чому? (*Унікальний, високий, спокійний, патріотичний, чарівний, чудовий, розумний*). 2. Вправи, що орієнтують на відпрацювання вмінь пристосовувати мовні засоби один до одного у висловлюванні. Наприклад: усуньте повтори, зберігаючи зміст висловлювання. (*Влітку ми поїдемо в спортивний табір. Табір обладнали для нас шефи. Наші шефи – мешканці сусіднього села. Допомогаємо мешканцям села збирати врожай*).

На підсумковому етапі програми формувального експерименту здійснювався аналіз результатів експериментально-дослідного навчання на основі письмових робіт учнів – переказу з творчим продовженням. Проведено аналіз одержаних даних: в експериментальних групах показник високого рівня сформованості зазначених умінь становив 19 % на противагу 7 % у контрольних; показник середнього рівня в експериментальних – 74 %, контрольних – 63 %; низького рівня в експериментальних групах 7 %, у контрольних – 30 %.

Висновки з даного дослідження й перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Проведене дослідження дало можливість дійти таких висновків: ефективність запобігання помилкам у письмових роботах учнів початкових класів підвищиться, якщо робота ґрунтуватиметься на досягненнях лінгвістичної науки, а також специфічних для уроків мови здобутках психолого-педагогічної й методичної наук; здійснюватиметься доцільна продумана система роботи, яка враховуватиме вікові й індивідуальні особливості учнів, відпрацювання відповідних текстотворчих умінь учнів початкових класів здійснюватиметься на основі доцільної продуманої системи використання різноманітних методів і прийомів навчання, що відповідають сучасним вимогам. Учні експериментальних груп, де велася робота за пропонованою методикою, продемонстрували вищий рівень сформованості зазначених умінь, що свідчить про ефективність методики, психолого-педагогічного забезпечення й організації формувального експерименту. Робота над помилками, яких припускаються учні, покращує розуміння ними текстів різних стилів, сприяє формуванню текстотвірних умінь, навичок аналізувати та редагувати власні й чужі тексти на елементарному рівні.

Результати педагогічного експерименту виявили перспективи подальшого наукового пошуку. Потребують окремого розгляду проблеми усунення помилок під час вивчення різних розділів мовознавства, розробка відповідної системи вправ у позакласній роботі тощо.

Література

1. Выготский Л. С. Избранные психологические исследования. Москва: АПН РСФСР, 1956. 519 с.
2. Климова К. Я. Теория і практика формування мовнокомунікативної професійної компетенції студентів нефілологічних спеціальностей педагогічних університетів: монографія. Житомир: ПП "Рута", 2010. 560 с.
3. Методика навчання української мови в початковій школі: навч.-метод. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / за наук. ред. М. С. Вашуленка. Київ: Літера ЛТД, 2010. 364 с.
4. Методика развития речи на уроках русского языка: кн. для учителя / Н. Е. Богуславская, В. И. Капинос, А. Ю. Купалова и др.; под ред. Т. А. Ладиженской. Москва: Просвещение, 1991. С. 30–32.
5. Павлов И. П. Избранные труды. Москва: Изд-во АПН СССР, 1951. 614 с.

References

1. Vyhotskii L. S. Izbrannyye psikhologicheskyye issledovaniya. Moskva: APN RSFSR, 1956. 519 s.
2. Klymova K. Ya. Teoriya i praktyka formuvannya movnokomunikatyvnoi profesiinoi kompetentsii studentiv nefilologichnykh spetsialnostei pedahohichnykh universytetiv: Monohrafiya. Zhytomyr: PP "Ruta", 2010. 560 s.
3. Metodyka navchannia ukraïnskoi movy v pochatkovii shkoli: navchalno-metodychnyi posibnyk dlia studentiv vyshchykh navchalnykh zakladiv / za nauk. red. M. S. Vashulenska. Kyiv: Litera LTD, 2010. 364 s.
4. Metodika razvitiya rechi na urokakh russkoho yazyka: Kn. dlia uchitelia / N. E. Bohuslavskaya, V. I. Kapinos, A. Yu. Kupalova i dr.; za red. T. A. Ladizhenskoï. Moskva: Prosveshcheniye, 1991. S. 30 32.
5. Pavlov I. P. Izbrannyye trudy. Moskva: Izdatelstvo APN SSSR, 1951. 614 s.

Гордиенко Е. А.

кандидат педагогических наук, доцент кафедры лингвометодики и культуры профессионального языка Житомирского государственного университета имени Ивана Франко

Система предотвращения ошибок в письменных работах учащихся 3–4 классов

Среди важнейших заданий современной начальной школы – формирование речевой культуры учащихся, а значит, нахождения путей устранения ошибок в речи школьников. Цель данной статьи – рассмотрение актуальных проблем работы над предупреждением ошибок в письменных работах учащихся начальных классов на уроках украинского языка. Для методической помощи студентам – будущим учителям младших классов анализируются теоретические основы изучаемой проблемы, предлагаются рекомендации учителям-практикам. Анализ научной литературы дал возможность сделать вывод, что предупреждение и исправление ошибок должны иметь систематический характер и являются неотъемлемой частью всей работы учителя по обучению языку. Необходимость данной работы следует из самой природы мышления ребёнка, обусловлена законами психологии и физиологии. В статье делаются выводы о том, что система предупреждения ошибок улучшает понимание учащимися прочитанного, способствует развитию умений создавать тексты, анализировать и редактировать собственный и чужой языковой материал.

Ключевые слова: требования правильности речи, языковая культура, формирование навыков правописания, типы ошибок, упражнения, методы и приёмы работы на уроке.

Hordiienko O. A.

Candidate of Pedagogic Sciences (PhD), Associate Professor, Department of Linguistic Techniques and Culture of Professional Language, Zhytomyr Ivan Franko State University

System of Preventing Mistakes in Written Compositions of the 3rd-4th Grade Students

The formation of linguistic competence of the students lies among the most significant missions of modern primary school. Therefore, the importance of the subject Ukrainian Language is unlikely to be overestimated, and a problem of mistakes in speech and searching for the ways of their prevention are among most topical in modern primary education. The analysis of the scientific literature on the issue allows us to draw the conclusion, that prevention and correction of mistakes must have systematic character and be inseparable from the work in language instruction in general. Its necessity results from the nature of the child's thinking process conditioned by the laws of psychology and physiology. The aim of the article is to substantiate theoretically and describe the system of work that provides efficiency of mistake prevention in students' writings in primary school. A special system of work is suggested at the seminal stage of the pedagogical experiment. The methodology is aimed at prevention of mistakes in the students' coherent speech. The methodology contains the following components: the stack of selected texts and corresponding methodological support for the work at a lesson. The research allows us to make the following conclusions: the efficiency of mistake prevention will rise in written works of primary school students if the work is carefully planned and the age and individual features of the students are taken into account. The prevention of students' mistakes improves their comprehension of various texts, assists in forming abilities to create texts, as well as the skills to edit and analyze their own and others' texts at the elementary level.

Key words: requirements of speech correctness, linguistic competence, formation of spelling skills, types of mistakes, exercise, methods of work at a lesson.